

de
rivier
van
herakleitos

een
eigenzinnige
visie op

de **Etienne Vermeersch
& Johan Braeckman**
wijsbegeerte

Met medewerking van
Freddy Mortier & Tim De Mey

Houtekiet
Antwerpen / Amsterdam

There are more things in heaven and earth, Horatio,
Than are dreamt of in your philosophy.

Shakespeare, *Hamlet*, 1, 5

INHOUD

Woord vooraf	7
HOOFDSTUK 1	
Kennis, wetenschap en wijsbegeerte	13
HOOFDSTUK 2	
De pijlers van het westerse denken in de Oudheid en de Middeleeuwen	49
HOOFDSTUK 3	
Ontstaan van de natuurwetenschap en van het nieuwe wereldbeeld	103
HOOFDSTUK 4	
Moderne filosofie	119
HOOFDSTUK 5	
Het Duitse idealisme	163
HOOFDSTUK 6	
Negentiende-eeuwse filosofie in de ban van Hegel	181
HOOFDSTUK 7	
De ideologieën	205
HOOFDSTUK 8	
Ontwikkeling van de wetenschap 1800-1960	225
HOOFDSTUK 9	
Filosofie in de negentiende eeuw	255

HOOFDSTUK 10	
De twintigste eeuw tot de 'golden sixties'	285
HOOFDSTUK 11	
Filosofie in de tweede helft van de twintigste en het begin van de eenentwintigste eeuw	343
Dankwoord	411
Bibliografie	413
Personenregister	421
Zakenregister	428

WOORD VOORAF

Het menselijk brein is een wonderlijk orgaan. Men kan het, als het uit de schedel wordt gelicht, makkelijk met één hand vasthouden, hoewel het uit miljarden cellen bestaat. Niets aan de buitenkant, noch aan de binnenkant doet vermoeden dat dit vreemde object de kernaspecten van het mens-zijn bevat: de verwerking van prikkels van buitenaf tot kwalitatieve, bewuste gewaarwordingen; het vermogen tot denken, redeneren, mijmeren, dagdromen; de ervaring van emoties zoals angst, schaamte of trots; het besef van een eigen identiteit en het erkennen van andere identiteiten, gekoppeld aan andere breinen; zelfs het naar zichzelf verwijzende vermogen tot nadenken over de vraag hoe het brein tot dit alles in staat is, is een van de vele vermogens ervan.

We staan er maar zelden bij stil hoe verbluffend al die vermogens zijn. We openen 's ochtends onze ogen en zien de wereld in kleuren, in beweging en in dimensies. Wat lijkt meer vanzelfsprekend? Het is pas de laatste decennia, door de ontwikkeling van disciplines zoals de cognitieve en computerwetenschappen, dat we de enorme complexiteit achter deze vermogens een beetje begrijpen. Zo zijn alleen al bij visuele waarneming enkele tientallen breinfuncties betrokken. Als één daarvan niet langer functioneert, dan ziet men de wereld niet langer in kleur, of ziet men enkel de linker- of rechterhelft van voorwerpen, of lijkt beweging zich sprongsgewijs voor te doen. Het merendeel van onze andere mentale vermogens heeft een even complexe, voor ons zo goed als onzichtbare infrastructuur. Denk aan ons

geheugen, ons taalvermogen, onze verbeelding, het abstract redeneren, het vormen van morele opinies, de interpretatie van de gedachten en intenties van anderen, en onze ruimtelijke oriëntatie.

In verhouding tot onze respectieve lichaamsgewichten, is ons brein drie keer zo groot als dat van onze nauwste evolutionaire verwanten, de chimpansees. Hoewel het slechts twee procent van ons lichaamsgewicht uitmaakt, verbruikt het maar liefst twintig procent van onze energie. Over de precieze redenen voor de evolutie van dit zeer bijzondere orgaan, wordt fel gedebatteerd. Het is wellicht redelijk om te veronderstellen dat ons brein in de eerste plaats eigenschappen heeft die nuttig waren om, in de loop van miljoenen jaren evolutie, de talrijke problemen aan te pakken die verband houden met overleven en voortplanten. Wat dat betreft lijkt ons brein op dat van alle andere organismen die in het bezit zijn van een brein. Maar het onze verschilt ook sterk van dat van andere dieren: de vermogens, de complexiteit en de structuur ervan stellen ons op een of andere manier in staat om na te denken over dit alles, inclusief over onszelf en zelfs over de vraag waarom wij dit doen. Het geeft ons, dankzij eigenschappen als natuurlijke taal, een onvergelijkbaar vermogen tot het ontwikkelen van cultuur. Dat betekent dat we op niet-erfelijke wijze informatie kunnen doorgeven; het geeft ons een talent voor onder meer artistieke expressie, technologie, wiskunde, wetenschap en literatuur, met inbegrip van de neiging tot nadenken over de oorsprong, de betekenis en het waarom van al die vermogens. Dit alles maakt het menselijk brein, ook al brengt het enigszins onbescheiden deze gedachte zelf tot uiting, tot de meest bijzondere vorm van georganiseerde materie die er bestaat, in elk geval in ons zonnestelsel.

Maar het brein is ook kwetsbaar, zowel fysiek als op een andere wijze. Vanuit evolutionair oogpunt kunnen we verwachten dat het vooral goed is in het oplossen van problemen waarmee het in het verleden veelvuldig is geconfronteerd. Problemen die, onder andere, te maken hebben met de sociale context: familie, vrienden, partners, rivalen en vijanden; verder problemen die betrekking hebben op gezond en ongezond voedsel, veiligheid en gevaar, conflicten en samenwerking.

Waar het brein niet goed in is, is in het oplossen van problemen waar het in het verleden zelden of nooit mee te kampen had: bijvoorbeeld louter theoretische problemen over de aard van tijd en ruimte; over de organisatie van miljoenensteden; over de structuur van

subatomaire deeltjes en die van de kosmos; problemen omtrent logische paradoxen; het gebruik van spitsstechnologie, of het omgaan met niet-afbreekbare stoffen en kernafval. Het maakt het brein kwetsbaar voor 'besmetting' met 'inzichten' die fout zijn, bijvoorbeeld dat de aarde plat is; dat ze zich in het centrum van het heelal bevindt, dat de mens een kleine zesduizend jaar geleden is geschapen, en dergelijke meer. Misschien was het in de loop van de menselijke evolutie zelfs voordelig om allerlei foutieve denkbeelden aan te hangen. Zo strookt een stilstaande, platte aarde beter met ons 'gezond verstand' en onze dagelijkse waarneming. Het is geen toeval dat het voor kinderen, maar ook voor veel volwassenen, moeilijk te doorgronden is dat mensen aan de 'andere kant' van de aarde toch niet het gevoel hebben ondersteboven te lopen. We 'weten' dat de aarde rond is, maar het is alsof ons brein niet helemaal geschikt is om zoiets te begrijpen. Het is al evenmin toeval dat we pas recent methodes ontwikkelden om ons in dergelijke lastige kwesties niet langer te laten misleiden door de 'normale' werking van het brein. Die 'normale' werking zegt ons dat de aarde plat is en stilstaat, maar dankzij moderne methodes en inzichten, overigens ontstaan in datzelfde brein, weten we dat ze beweegt en rond is.

Die methodes en inzichten zijn ontwikkeld door de wetenschap en de wijsbegeerte, en de wijze waarop ze ontstonden en evolueerden vormt het onderwerp van dit boek. De filosoof, wiskundige en logicus Bertrand Russell zei ooit dat wijsbegeerte "een hardnekkige en koppige poging is om zo helder en redelijk mogelijk te denken". Wij proberen in dit boek uit te leggen wanneer, waar, hoe en waarom men hiermee systematisch is begonnen. Vanzelfsprekend denken mensen al heel lang na over problemen die niet louter met overleven en voortplanting te maken hebben. De schitterende afbeeldingen van dieren en symbolen op de wanden van de grotten van Chauvet, Lascaux en Altamira zijn tienduizenden jaren oud. Niemand weet wat ze precies betekenen, maar ze zijn ongetwijfeld het product van mensen die tot een beschaving behoorden waarin men zich vragen stelde van ethische, van metafysische en van algemeen filosofische aard.

Toch is het naar alle waarschijnlijkheid pas in de zesde eeuw v.o.t. (voor onze tijdrekening) dat men ten gronde de vraag naar de *betrouwbaarheid* van opvattingen en meningen, van intuïties en van overgeleverde kennis is gaan stellen. In het Griekenland van die periode ontstond het inzicht dat de kwaliteit van argumenten er toe doet;

dat men niet louter kan verwijzen naar bijvoorbeeld dogma, traditie of autoriteit. Niet toevallig leidde dat tot het ontstaan van de wis- kunde, en meteen ook van de wijsbegeerte. Eveneens in het oude Griekenland werden enkele relatief eenvoudige wetenschappelijke inzichten naar voren gebracht, maar het is pas in de zeventiende eeuw dat de experimentele methode werd ontwikkeld: het inzicht, en bovendien ook de methode hiertoe, om op rationele wijze betrouwbare kennis te verwerven. Veel problemen die daarvóór tot de wijsbegeerte behoorden, kon men van dan af aan wetenschappelijk behandelen. Dit proces is nog steeds gaande. Het is begonnen bij de ontwikkeling van de natuurwetenschappen, maar gaandeweg werd duidelijk dat men, in meer of mindere mate, eenzelfde aanpak ook op andere domeinen kan toepassen. Niettemin blijven er vele problemen bestaan – en er komen ook nieuwe bij – waarvan niet duidelijk is wat de wetenschappelijke methode is om ze aan te pakken of op te lossen. Misschien is voor dergelijke problemen de juiste methode nog niet gevonden, of is het zelfs voor altijd onmogelijk om die te vinden. Dergelijke problemen, waarover onduidelijkheid heerst over de wetenschappelijke oplossingsmethode, behoren tot de wijsbegeerte.

In dit boek geven we onze visie op de geschiedenis van de pogingen om betrouwbare kennis te verwerven. We noemen die visie ‘eigenzinnig’, omdat we op meerdere plaatsen ook onze evaluatie en appreciatie geven van de opvattingen die we bespreken. We trachten zo objectief mogelijk te zijn in de weergave van die opvattingen op zich, maar we zijn vanzelfsprekend subjectief in onze inschatting van de waarde en het belang ervan. Toch proberen we dit steeds zo goed mogelijk te beargumenteren, het streven naar rationaliteit, eigen aan de wijsbegeerte, indachtig. We hopen helder genoeg te zijn in onze formulering om, daar waar nodig, weerlegging, verbetering of aanvulling mogelijk te maken.

Er bestaat niet zoiets als ‘de’ wijsbegeerte. Elk overzicht van thema’s, figuren en stromingen weerspiegelt bijgevolg de keuze van de samensteller(s). Er bestaat zelfs geen echte consensus over de specificiteit van de wijsbegeerte, noch over haar belangrijkste vragen of probleemgebieden. In de loop van de geschiedenis waren meerdere filosofen van mening dat hun voorgangers de verkeerde vragen stelden of een foute aanpak hanteerden, om vervolgens dezelfde kritiek te ondergaan van hun opvolgers. Toch denken we dat onze visie op de wijsbegeerte – het streven naar rationele kennis, daar waar nog geen

Kennis, wetenschap en wijsbegeerte

1. Wijsbegeerte als wetenschappelijke discipline

Wijsbegeerte, of filosofie, is de studie van die problemen waarvoor we nog geen wetenschappelijke oplossingsmethode hebben. In die zin is het een nogal vreemd bedrijf. In de meeste wetenschappen vindt men een aantal inzichten en uitspraken, vaak geformuleerd in theorieën en wetten, waarover de specialisten het eens zijn. Vooral in de natuurwetenschappen is die eensgezindheid indrukwekkend. Een leerboek over fysica of scheikunde zal in alle universiteiten in Oost en West ongeveer dezelfde inhoud hebben, alleen de omvang van de leerstof en de wijze van voorstellen kunnen verschillen. Een iets geringere, maar toch nog vrij grote consensus bestaat ook in de mens- en cultuurwetenschappen. In de wijsbegeerte daarentegen kan men nauwelijks een probleem vinden dat alle wijsgeren op dezelfde wijze zouden beantwoorden. Zelfs over de vraag *wat* filosofie is en *hoe* we die moeten beoefenen, zijn de filosofen het oneens. Wijsgeren die beweren definitieve waarheden te brengen, of die uitspraken doen zoals: "Het staat filosofisch vast dat..." bedriegen hun lezers of toehoorders.

Ieder filosofisch werk – ook een overzicht van de geschiedenis van de wijsbegeerte – is derhalve tendentiek. Een echt 'objectief' verhaal kun je er niet in vinden, wel de opvattingen van een bepaald individu of van een wijsgerige stroming. Een overzicht van de filoso-

fie kan dus beter niet tot doel hebben dogma's te doen aanvaarden. Het is zinvoller de lezer te confronteren met de wijsgerige problemen van het verleden en het heden en met de pogingen tot oplossing die filosofen hebben uitgedacht. Zo komen we niet alleen tot een kennismaking met deze boeiende gedachtewereld, maar wellicht ook tot een persoonlijke, *kritische* opvatting; dat wil zeggen, een opvatting die tot stand komt nadat men zich bewust geworden is van het problematisch karakter van naïeve denkbeelden.

Het besef dat wij achter onze spontane of via opvoeding opgedane inzichten heel wat vraagtekens kunnen plaatsen, heeft als positief gevolg dat men afstand doet van de *dogmatische* houding, waarin we opvattingen als waarheid aanvaarden zonder ernstige argumentatie. Dat besef kan echter ook leiden tot een verregaand *relativisme* waarin alle houvast zoek is: "U hebt deze mening, ik heb een andere, we hebben allebei evenveel gelijk." Dogmatisme en volstrekt relativisme hebben als gemeenschappelijk kenmerk dat ze afstand doen van het redelijk denken, van de rationele argumentatie. In het ene geval vindt men argumentatie *overbodig*, in het andere vindt men die *onmogelijk*. In beide gevallen is stuurloosheid in het denken – vaak ook in het handelen – het gevolg. Eeuwenlange ervaring leert dat deze houdingen veelal uiteindelijk leiden tot intellectuele verstarring of tot een vlucht in de kunstmatige zekerheden van pseudowetenschap, bijgeloof of sektarisme. Daar staat tegenover dat een wijsgerige, rationele benadering weliswaar geen definitieve waarheden brengt, maar ons toch een middel aanreikt om heel wat pseudo-waarheden te elimineren.

Dit kan dus geen 'neutraal' boek over wijsbegeerte worden. Zelfs in een strikt historisch overzicht kiezen de auteurs bij voorkeur bepaalde onderwerpen en leggen ze eigen klemtonen. De lezers hoeven dus niet de opvattingen die we in dit boek naar voren brengen zondermeer tot de hunne te maken. Beter laten ze zich ertoe aanzetten zelf dieper over de opgeworpen problemen na te denken en zo nodig nog meer informatie erover te verzamelen, het woord van de Apostel in-dachtig: "onderzoek alles, behoud het goede" (1 Thess. 5,21).

2. Kennis, wetenschap en de indeling van de wetenschappen

2.1 Hierboven hadden we het over de oplossing van 'problemen'. Daarmee bedoelden we niet alle soorten moeilijkheden die mensen op hun levensweg ontmoeten, zoals ziekte, armoede, liefde-loosheid... we hadden alleen problemen op het vlak van de *kennis* op het oog. Wijsbegeerte is immers een activiteit die gericht is op kennisverwerving, een soort wetenschap in de ruime zin van dit woord. Maar wat bedoelen we met 'kennis' en 'wetenschap', en op welke wijze onderscheidt de wijsbegeerte zich van andere vormen van kennisverwerving?

Als *kennis* beschouwen we elke voorstelling, elk denkbeeld of elke overtuiging waarvan we aannemen dat die met een zekere 'werkelijkheid' overeenkomt. Dat 'overeenkomen' van overtuigingen met de werkelijkheid kan onder meer hierin bestaan dat zij ons in staat stellen goede voorspellingen te maken over wat zal gebeuren en dus met succes onze handelingen te plannen. Bijvoorbeeld, wanneer iemand beweert zijn auto te kennen, dan bedoelt hij daarmee dat hij kan voorzien hoe die wagen zich in bepaalde omstandigheden zal gedragen; iemand die een huis goed kent, zal ook in het donker zijn weg daarin vinden; iemand die het gedrag van een hond kent, zal weten hoe ermee om te gaan.

Onder *wetenschap* verstaan we een menselijke activiteit die erop gericht is tot gesystematiseerde en betrouwbare kennis te komen. Dezelfde term verwijst ook naar het resultaat van die activiteit in een bepaald gebied. In die betekenis is 'een' *wetenschap* een geheel van uitspraken, wetten of theorieën betreffende een enigszins samenhangend probleemgebied, die aan de volgende eisen beantwoorden: (a) men kan ze mededelen (communiceren) aan andere mensen, (b) ze vertonen een systematisch (geordend) karakter, en (c) er bestaat een controle op de betrouwbaarheid ervan.

Kennis die niet vatbaar is voor communicatie en controle, of die niet gesystematiseerd is, kan geen aanspraak maken op het statuut van 'wetenschap'. Daarom hoeft niet elke vorm van kennis 'wetenschap' te zijn. Zo kan een landbouwer een behoorlijke kennis van ons klimaat hebben zonder die ooit uit te spreken of te systematiseren. Wel nemen we aan dat alle *betrouwbare* kennis in elk geval een wetenschappelijk karakter *kan* krijgen en dat, zodra twijfel ontstaat,